

УДК 316. 613[321]

DOI 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305091

**СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ТА СТРАТЕГІЇ  
ДЕРЖАВНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

**Руденко Тамара**, кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

**ORCID:** 0000-0003-2430-2225

**E-mail:** tamararud@ukr.net

**Потіщук Ольга**, кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9767-237X>

**E-mail:** potya@ukr.net

*У статті аналізується сім'я як особливий світ, який створює оптимальні можливості для розвитку людської індивідуальності. Досліджується духовне, культурне виховання та соціальне формування особистості. Розглянуто сім'ю як важливий інститут соціалізації дитини, де формуються загальнолюдські цінності. Головними факторами, які впливають на успішний розвиток творчого потенціалу особистості є виховання та освіта.*

*У дослідженні розглянуто сутність та особливості державної сімейної політики в Україні. Визначено шляхи підвищення ефективності реалізації державної сімейної політики в Україні. Основні стратегії державної сімейної політики, що закріплені в державних програмах, законодавчих актах повинні сприяти захисту прав і свобод людини і громадянина, сприяти розвитку сім'ї, дітей та молоді в Україні.*

**Ключові слова:** сім'я, сімейне виховання, соціалізація, особистість, творчий потенціал, індивідуальність, цінності, культура, освіта, суспільство, державна сімейна політика.

**FAMILY EDUCATION AND STRATEGIES OF STATE FAMILY POLICY IN  
MODERN UKRAINE**

**Rudenko Tamara**, Candidat of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Philosophy, National Technical University of Ukrain «Igor Sikorsky KPI»

**ORCID:** 0000-0003-2430-2225

**E-mail:** tamararud@ukr.net

**Potishchuk Olha**, Candidat of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Philosophy, National Technical University of Ukrain «Igor Sikorsky KPI»

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9767-237X>

**E-mail:** potya@ukr.net

*The article analyzes the family as a special world that creates optimal opportunities for the development of human individuality. Spiritual, cultural education and social formation of personality are studied. The family is considered as an important institution of child socialization, where universal human values are formed. It is noted that the formation of an individual's social*

*competence is also carried out in the family. In the family, a person learns various social roles, acquires cultural experience. Socially significant values acquired in the family are significant for the individual. The child is socialized in the family. The family is the first institution of socialization of the individual. There is always a process of mutual adaptation between the individual and the social environment. The child learns moral standards, behavior, the example of his parents, which he will then use in his own life. The family creates conditions for the creative development of the individual. The main factors affecting the successful development of the creative potential of an individual are upbringing and education. Education should help the child in the assimilation of cultural values, contribute to the harmonious development of the personality. Personal education includes both the entry of a person into the system of social institutions and self-education, actualization.*

*The essence and features of the state family policy were considered in the article. Ways to increase the efficiency of implementation of the state family policy in Ukraine have been identified. The main strategies of state family policy, which are enshrined in state programs and legislative acts, should contribute to the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen, promote the development of the family, children and youth in Ukraine.*

**Key words:** family, family education, socialization, personality, creative potential, individuality, values, culture, education, society, state family policy.

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.** Формування освіченої, духовно-моральної особистості є головною складовою соціально-культурного розвитку держави. В умовах руйнування старої системи цінностей сім'я виступає єдиною саморегулюючою моделлю, яка відтворює сфери життєдіяльності суспільства, соціальні зв'язки та є носієм культурної інформації.

Сучасна державна сімейна політика, яка реалізується у діяльності спеціалізованих інституцій повинна сприяти формуванню особистості, розвитку її здібностей, які б відповідали не лише соціально-економічній ситуації, але й моральним нормам суспільства. Виконання цього завдання неможливе без виховання гармонійної особистості.

Вивчення проблем української родини, виховного процесу та розвитку особистості дитини у сім'ї, особливостей сімейної політики має філософський та соціологічний аспекти дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження стану сучасної сім'ї, сутності державної сімейної політики в Україні здійснювало багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Сімейне виховання як складова всебічного розвитку й виховання дитини було у центрі уваги Б. Грінченка, О. Савченка, В. Сухомлинського, та інших відомих педагогів минулого.

Проведене дослідження потребувало аналізу наукових робіт, що стосуються сім'ї як особливої комунікативної спільноти, представлене у працях Т. Алексєнко, Г. Бевз, Н. Гусак, І. Звереві, П. Кононенка, В. Кузьмінського, Г. Лактіонової, А. Сушка та інших. Вплив сімейних стосунків на формування особистості дитини розглядали Т. Алексєнко, А. Марушкевич.

Роль сім'ї у розвитку творчих здібностей особистості розглянута у працях П. Гальперіна, Г. Костюка та інших; психолого-педагогічні умови виховання і розвитку особистості представлені у працях С. Вершловського, І. Звереві, А. Капської, В. Кравця.

Проблематика дослідження зумовила розгляд робіт присвячених впливу освіти та рівня освіти батьків на розвиток особистості дитини: праці В. Андрущенко, В. Кременя, В. Огнів'юка, В. Полонського та інших науковців.

Державна сімейна політика представлена у працях А. Антонова, А. Арабаджи, Г. Бевз, І. Євграфова, Г. Іващенко, Н. Комарова, М. Ліборакіна, В. Медкова, С. Найдьонова, Е. Нікуліна, С. Сітніка та інших дослідників.

Актуальні проблеми державної сімейної політики, шлюбно-сімейні відносини було розглянуто в роботах О. Аверіна, Г. Клімантова, І. Чеховської, П. Шевчука, О. Яременка тощо.

Аналіз зазначених публікацій, дав можливість зробити висновок, що розгляд проблеми виховання особистості у контексті функціонування державної сімейної політики в Україні є недостатньо розробленим.

**Мета статті.** Головною метою дослідження є вивчення розвитку особистості, особливостей сімейного виховання та визначення ефективних шляхів оптимізації державної сімейної політики в Україні.

Реалізація даної мети передбачає вирішення поставлених завдань: узагальнити сучасні уявлення про розвиток особистості дитини у сім'ї, визначити особливості сімейного виховання; розглянути вплив культурного середовища на формування ціннісних орієнтацій особистості; визначити роль соціальних інститутів у розвитку особистості, а також розглянути особливості державної сімейної політики та визначити можливі шляхи її ефективної реалізації.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** У сім'ї починається розвиток людської індивідуальності, процес виховання, соціалізація дитини. Як визначено у концепції державної сімейної політики, сім'я є інтегральним показником розвитку суспільства, у сім'ї відбувається формування внутрішнього світу особистості. Людина поступово засвоює соціальний досвід, у сім'ї розвиваються її індивідуальні навички та здібності. Реалізувати свій власний потенціал людина може лише у суспільстві, при цьому виховний процес повинен бути спрямований на розвиток її найбільш значущих здібностей. Виховання особистості включає як входження людини у систему соціальних інститутів, так і самовиховання, актуалізацію та розвиток власних здатностей.

Сім'я як соціальний феномен є важливим інститутом соціалізації людини. Перший досвід соціальної взаємодії людина отримує саме у сім'ї, а потім у цей процес будуть залучатись інші соціальні інститути. Сім'я як унікальний соціальний інститут постає фактично посередником між індивідом і державою, вона формує духовні потреби особистості, транслює цінності від покоління до покоління, зберігає традиції та сприяє як особистісному, так і суспільному розвитку.

Важливий вплив на розвиток особистості має культура. Культура є носієм матеріальних та духовних цінностей. Людство створює предмети культури, формує соціально-культурний простір. Збереження та передача культурної інформації відбувається у родинно-побутовій культурі. Головними в українській родині завжди були загальнолюдські цінності. Як зазначає А. Марушкевич, «збереження пам'яті родоводу знань про історичні родинні цінності» має вплив на «формування духовності, вироблення впевненості у собі і своїх силах, майбутню професійну орієнтацію» [5, с. 41]. Людина у сім'ї засвоює цінності, норми моралі, навчається мистецтву спілкування [9].

Сім'я виступає особливою комунікативною спільнотою, де головними є сімейні стосунки, взаємна повага. Але водночас, зміни які відбуваються у суспільстві призводять й до зміни сімейних відносин. Між особистістю та соціальним середовищем завжди діє процес взаємного пристосування. Саме у сім'ї створюються умови для творчого розвитку молоді, спілкування, організації діяльності та дозвілля.

Формування соціальної компетентності індивіда також здійснюється у сім'ї. У сім'ї людина готується до виконання різних соціальних ролей. Культура, яка засвоюється дитиною у сім'ї, відображається на її поведінці. У сім'ї формуються та розвиваються соціально значущі цінності. Українська родина завжди втілювала у виховний процес об'єктивний соціально-культурний досвід, просувала цінності, високі ідеали, здавна

властиві національній свідомості.

Як соціальний інститут сім'я першою виконує виховну функцію, саме у сім'ї виховується підростаюче покоління. У моральному аспекті додається відповідальність особистості за свої дії. Існує зв'язок між сімейним неблагополуччям та девіантною поведінкою дітей та підлітків. Тому стабільна, благополучна сім'я, яка керується морально-правовими нормами, здатна забезпечити входження особистості у соціум, створити умови для всебічного розвитку особистості повинна бути пріоритетом державної сімейної політики.

Одним з головних факторів виховання дітей у сім'ї є подружні відносини. Вони визначають обличчя сім'ї і впливають на сприйняття дітьми сімейних ролей, а також на бажання обзавестись власною сім'єю у майбутньому. Як підкреслює В. Кравець, сім'я є фундаментом батьківства, формує у дитини переконання про те, що «вона в майбутньому не стільки лікар, учитель, шофер або хтось ще, скільки передусім батько чи мати» [4, с. 45]. Сімейна соціалізація дитини впливає на формування сімейних потреб, де головним стає приклад батьків [10].

Однак реалії сьогодення свідчать, що часто порушується взаєморозуміння, відносини у сім'ї, що загрожує її функціонуванню. Сучасні соціальні умови, які склалися у країні породили у більшості людей розгубленість, неспроможність адаптуватися до нових реалій життя, що в свою чергу поглибило одвічно існуючу проблему батьків і дітей.

Виконання батьками виховної функції ускладнюється ще й тим, що в умовах формування нових соціальних реалій виникла необхідність у зміні принципів та методів виховання. До того ж молоде подружжя часто не має достатніх педагогічних знань. Реалізація сім'єю виховної функції також обмежується через загальне зниження культурно-освітнього рівня населення. Батьки зараз мало приділяють уваги підвищенню своєї педагогічної компетентності, а ті методи виховання якими вони керуються, у нових умовах уже не спрацьовують. Батьки які не мають достатніх знань, щодо правильного виховання дітей, не враховуючи індивідуальні особливості дитини, здійснюють виховний процес керуючись власним досвідом, при цьому виявляються неспроможними убезпечити своїх дітей від негативного впливу ілюзорних цінностей та неправдивої інформації.

Неспроможність батьків налагодити контакт з дітьми створює між ними непорозуміння. Сімейне виховання як зазначила Т. Алексеєнко, повинно відбуватись «в умовах співдружності, співтворчості, співжиття» [1, с. 6]. Тоді сімейна комунікація буде мати діалоговий характер, що в майбутньому стане допомогою дитині у формуванні міжособистісних стосунків та засвоєнні соціально значущих цінностей.

Сьогодні є поширеною ситуація коли спостерігається обмеження як матеріального забезпечення, так і духовних ресурсів, які необхідні сучасній сім'ї для її виживання та входження в соціально-культурний простір. Проблема матеріального забезпечення сім'ї є найбільш актуальною для молодого подружжя, що, як зазначила А. Сушко, «позначається на виконанні сім'єю інших функцій: виховної, комунікативної» [8, с. 237].

Особистість засвоює цінності у відповідності зі своїм культурним рівнем, соціальним станом. Якщо вона володіє високим інтелектом, підготовленістю, то зможе більше можливостей реалізувати у власному становленні. Фактором успішного розвитку творчого потенціалу особистості є освіта. Освіта є «мікрокосмом», «світом предметного знання». Людина, через освіту, набуває нового знання, залучається до нових джерел інформації, безперечно, освітній процес сприяє розвитку особистості. Від правильної державної організації та розвитку освітньої сфери залежить розвиток інтелектуальних, творчих здібностей особистості. Сучасна сім'я є залученою у новий освітній процес.

Створення нової соціальної реальності, «нових форм людського життя»

розкриває не лише відтворення умов існування людини, а й її всебічний розвиток, розвиток інтелектуальних, духовних та інших потенцій. Світовий досвід доводить, що проблеми сім'ї необхідно вирішувати за допомогою спеціально організованої системи державної політики стосовно сім'ї, дітей, молоді.

Державна соціальна політика повинна бути спрямована на формування сприятливого соціокультурного, економічного, політичного середовища для життєдіяльності сім'ї. Як зазначає А. Мішин, пріоритетом є «створення необхідних умов для функціонування та успішного виконання соціально значимих функцій сім'ї» [6, с. 1]. Держава повинна дбати про добробут, розвиток сім'ї. Сім'я, безперечно, є один із головних соціальних інститутів суспільства. Отже, сім'я як найважливіший соціальний інститут потребує підтримки з боку держави – допомога сім'ї повинна здійснюватися комплексно, слід враховувати особливості різних категорій сімей.

Невід'ємною складовою державної стратегії є увага до інституту сім'ї. Продумана сімейна політика буде сприяти як розвитку сім'ї так і суспільства в цілому. Але на сьогодні вирішені не всі складні явища в цій сфері. Потребують вирішення проблеми з охорони дитинства, батьківства, інституту шлюбу, сімейного виховання. Більшість сімей недостатньо виконує свої виховні функції. Через брак часу існує обмеженість батьків у спілкуванні з дітьми, що негативно впливає на формування внутрісімейних зв'язків. Не усі батьки мають можливість проводити разом з дітьми дозвілля і відпочинок. Через нестабільність сімейних стосунків, низьку культуру сімейного життя значна кількість сімей розпадається, а діти потрапляють до спеціальних дитячих закладів. Ця загальносуспільна проблема повинна вирішуватися на рівні держави. Необхідно створювати соціально-економічні умови, які б сприяли зміцненню сімейних стосунків, а також усі умови для всебічного розвитку дитини, адже духовний, інтелектуальний, фізичний розвиток особистості починається з дитинства.

Сучасна державна політика фактично зводиться до соціального захисту населення, а вирішення проблем сім'ї повинно будуватися на створенні сприятливих умов для розвитку сім'ї, виховання особистості, профілактиці дитячої безпритульності, сирітства, молодіжної злочинності, базуватися на виконанні законодавчих норм.

Реалізація цієї концепції потребує такої стратегії соціально-економічного розвитку, яка б у першу чергу була б орієнтована на оздоровлення умов життя, на збереження та поліпшення здоров'я населення, що позитивно впливатиме на демографічну ситуацію у цілому.

Також необхідно усі сфери суспільного життя орієнтувати на поліпшення умов та охорони праці, працевлаштування молоді, родинного побуту, сімейного дозвілля, здійснення цілеспрямованої політики щодо оптимізації роботи державних інституцій в інтересах сім'ї.

Необхідно, щоб суспільство усвідомлювало необхідність реалізації глобальних заходів щодо зміцнення сім'ї, сімейної політики, при цьому слід поширювати інформованість суспільства стосовно цієї проблеми, залучати громадські організації, діяльність яких відбиває інтереси сім'ї.

Водночас, спостерігаються останнім часом і деякі позитивні тенденції: підвищилася увага до проблем сім'ї у регіонах, створені територіальні органи влади, діяльність яких спрямована на безпосереднє розв'язання проблем пов'язаних з інтересами сім'ї. Ефективну роботу у цьому напрямку проводять наприклад, Дитячий фонд України, Всеукраїнська спілка багатодітних сімей, Жіноча громада та інші організації.

Створення сприятливих умов для повноцінного розвитку та виховання особистості є завданням усіх рівнів державної влади. Підтримка сімейного виховання в

Україні, оптимізація виховного процесу зазначена у концепції державної сімейної політики, у якій сім'я визначається, як «інтегральний показник суспільного розвитку, у якому відображається моральний стан суспільства і його демографічний потенціал» [3, с. 1]. Дана концепція враховує нові реалії сьогодення, а саме: «ринкову економіку, соціальне партнерство, політичну демократію», тобто те, що «покликане зробити життя суспільства, кожної окремої сім'ї повноправним і ефективним» [3, с. 1]. К. Арабаджи наголошує, що «стабільність держави, розвиток суспільства залежать від економічного, соціального, фізичного та духовного здоров'я сім'ї» [2, с. 1]. Основними напрямками реалізації сімейної політики є стабілізація сімейних відносин, поліпшення матеріальних умов життєдіяльності сім'ї, забезпечення охорони здоров'я, надання сім'ям соціально-консультативної допомоги, зміцнення сім'ї як соціального інституту.

Державна сімейна політика визначає «пріоритетність інтересів кожної дитини, незалежно від того, в якій сім'ї вона виховується», передачу наступним поколінням сімейних, культурних цінностей, залучення у виховний процес національних традицій [3, с. 1].

У структурі Верховної Ради України функціонує Комітет з питань соціальної політики і праці, Комітет з питань молодіжної політики, фізичної культури і спорту, Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, Комітет з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства. Відповідальність держави за сім'ю знайшла своє відображення у законодавстві країни. Державою закріплені на гарантуються соціальні права, щодо шлюбу і сім'ї. Кодекс про шлюб та сім'ю України спрямований на подальше її зміцнення. Він регулює сферу шлюбно-сімейних відносин і визначає порядок визнання шлюбу та сімейні обов'язки.

Доречним, на думку С. Сітніка, є врахування позитивного досвіду європейських країн, насамперед, при формуванні та реалізації сімейної політики в Україні, як зазначає автор, слід, «ефективно поєднувати універсальні та адресні види соціальних виплат сім'ям, що сприятиме усуненню матеріальної нерівності між різними категоріями сімей; створювати систему забезпечення рівних можливостей сім'ям незалежно від кількості дітей у сім'ї та працюючих дорослих, що сприятиме реалізації власних установок громадян щодо створення сім'ї та народження дітей» [7, с. 1].

Серед компетенції державної сімейної політики є проблеми, які необхідно терміново вирішувати. Це безпритульність дітей і підлітків, діти-сироти, поширеною формою сімейного виховання повинні стати будинки сімейного типу. На базі діяльності соціальних служб, центрів соціальної допомоги необхідно надавати консультативну допомогу різним категоріям сімей, залучаючи фахівців різних галузей, здійснювати соціальний та правовий захист сімей.

Дезорганізація сімейного виховання негативно впливає на процеси розвитку дітей у сім'ї. На виховний процес впливає психологічне навантаження у сім'ї, тому необхідно реалізовувати різнопланові заходи, які б покращували психологічну атмосферу у родині, залучати кваліфікованих спеціалістів з медичною, психологічною, педагогічною освітою. Слід, вдосконалювати систему державної допомоги сім'ям, які виховують дітей, створювати сприятливі умови для виконання батьками своїх обов'язків.

**Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.** Розуміння сім'ї однією з головних цінностей у житті людини і суспільства, створення сприятливих умов для повноцінного розвитку та виховання гармонійної особистості повинно бути завданням усіх рівнів державної влади.

Державна сімейна політика не повинна обмежуватись тільки соціальним захистом сімей. Необхідно орієнтувати молодь на сімейні цінності; підтримувати батьків у вихованні дітей; здійснювати ефективну соціальну політику щодо захисту сім'ї, дітей, молоді;

впроваджувати традиції сімейної педагогіки у сучасному українському суспільстві.

Основні завдання державної сімейної політики, закріплені в державних програмах, законодавчих актах. Водночас, слід, реалізовувати державну сімейну політику на різних рівнях влади, вирішувати серйозні соціальні проблеми, що впливають на стан інституту сім'ї, створювати сприятливі умови для його всебічного розвитку.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєнко Т.Ф. Умови позитивної соціалізації дитини у сім'ї. *Діти – батьки – сім'я*. 2005. Вип. 3. С. 4–9.
2. Арабаджи К.Г. Державна сімейна політика в Україні в умовах соціальних реформ. *Держава та регіони. Державне управління*. 2014. Вип.1. С. 84–88.
3. Концепція Державної сімейної політики. Верховна Рада України. Текст правового акту із змінами та доповненнями станом на жовтень 2010 року. С.1. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1063-14>. (дата звернення 22.02.2024).
4. Кравець В.П. Психологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ: *Видав. центр «Академія»*. 2001. 244 с.
5. Марушкевич А.А. Сім'я і сімейне виховання у сучасному суспільстві. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Київ: *Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 3. С. 37–44.
6. Мішин А. Державна сімейна політика як цілісна науково-практична система. Актуальні проблеми державної сімейної політики: Матеріали науково-практичної конференції. *Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту*. 2010. Вип.1–2. С. 17–22.
7. Сітнік С.П. Державна сімейна політика: міжнародний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 25. Ч. 2. С. 120–123.
8. Сушко А. Стабільність молоді сім'ї в Україні. Соціально-філософський та демографічний аспекти. *Мультiversum: філософський альманах*. Київ: *Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України*. 2004. С. 235–242.
9. Чеховська І.В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації: *монографія*. Кам'янець-Подільський: *Рута*. 2013. 734 с.
10. Чеховська І.В. Теоретико-методологічні аспекти дослідження проблем сучасної сімейної політики України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2010. Вип. 48. С. 229–237.

### REFERENCES

1. Alekseenko T.F. Umovy pozytyvnoi sotsializatsii dytyny u simi. *Dity – batky – simia*. 2005. Vyp. 3. S. 4–9.
2. Arabadzhy K.H. Derzhavna simeina polityka v Ukraini v umovakh sotsialnykh reform. *Derzhava ta rehiony. Derzhavne upravlinnia*. 2014. Vyp.1. S. 84–88.
3. Kontseptsiiia Derzhavnoi simeinoi polityky. Verkhovna Rada Ukrainy. Tekst pravovoho aktu iz zminamy ta dopovnenniamy stanom na zhovten 2010 roku. S.1. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1063-14>. (data zvernennia 22.02.2024).
4. Kravets V.P. Psykhofiziologichni ta psykhologo-pedahohichni aspekty formuvannia usvidomlenoho batkivstva. Kyiv: *Vydav. tsentr «Akademiia»*. 2001. 244 s.
5. Marushkevych A.A. Simia i simeine vykhovannia u suchasnomu suspilstvi. Aktualni problemy sotsiologii, psykhologii, pedahohiky. Kyiv: *Nats. un-t im. Tarasa Shevchenka*. 2015. Vyp. 3. S. 37–44.
6. Mishyn A. Derzhavna simeina polityka yak tsilisna naukovo-praktychna systema. Aktualni problemy derzhavnoi simeinoi polityky: Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii. *Visnyk Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu*. 2010. Vyp.1–2. S. 17–22.
7. Sitnik S.P. Derzhavna simeina polityka: mizhnarodnyi aspekt. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. 2019. Vyp. 25. Ch. 2. S. 120–123.
8. Sushko A. Stabilst molodoi simi v Ukraini. Sotsialno-filosofskyi ta demohrafichni aspekty. *Multyversum: filosofskyi almanakh*. Kyiv: *Instytut filosofii im. H.S. Skovorody NAN Ukrainy*. 2004. S. 235–242.
9. Chekhovska I.V. Derzhavna simeina polityka v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii: *monohrafiia*. Kamianets-Podilskyi: *Ruta*. 2013. 734 s.
10. Chekhovska I.V. Teoretyko-metodolohichni aspekty doslidzhennia problem suchasnoi simeinoi polityky Ukrainy. *Naukovyi visnyk Natsionalnogo universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)*. 2010. Vyp. 48. S. 229–237.